

Στο τέλος χαλαρώσαμε κάπως τις προσπάθειές μας και συμφωνήσαμε να περιμένουμε τις διακοπές στα μέσα της χρονιάς ώστε να μπορέσουμε να εξερευνήσουμε πιο ήρεμα το μέρος. Όταν έφτασε η μέρα, εξοπλισμένοι με λάμπες πετρελαίου και σκοιινιά, επιχειρήσαμε να περάσουμε μπρούμυτα μέσα από τη σχισμή. Βγαίνοντας από την άλλη πλευρά, και με το κεφάλι να αγγίζει το θόλο εξαιτίας της κλίσης που είχε, μπορέσαμε να διακρίνουμε, ακριβώς κάτω από αυτό το εξόγκωμα στο οποίο είχαμε καταλήξει, την ιλιγγιώδη κλίση μιας γιγάντιας σκάλας που βυθιζόταν σχεδόν κατακόρυφα μέσα στο σκοτάδι. Στο φως των λαμπών, φάνηκαν τα σκαλοπάτια, γεμάτα από τις πέτρες και τα χρώματα που είχαμε ρίξει προσπαθώντας να ανοίξουμε την τρύπα. Καθώς γλιστρούσαμε στο σκοινί μέχρι να πατήσουμε στην κορυφή της σκάλας, θυμηθήκαμε, όχι χωρίς κάποιον ενστικτώδη τρόμο, τις πέτρες που ακούγαμε να καταραυλάνε πηδώντας από σκαλοπάτι σε σκαλοπάτι, κάνοντας έναν δαιμονισμένο θόρυβο που δεν τελείωνε, σαν να μεγεθυνόταν από την ηχώ μέχρι τα έγκατα της γης.

Η έκπληξη και η χαρά μας ήταν μεγάλη όταν, στο τέλος αυτής της ατέλειωτης καθόδου, βρεθήκαμε στο κέντρο μιας ροτόντας που περιστοιχιζόταν γύρω-γύρω από κολόνες. Ανάμεσά τους ήταν λαξεμένες κάθετες ημικυκλικές φάτνες, μέσα στις οποίες πρέπει να ήταν άλλοτε τοποθετημένες νεκρικές λάρνακες ή ίσως τα αγάλματα κάποιων αξιωματούχων, αν έκρινε κανείς από τις επιγραφές που βρίσκονταν χαραγμένες στην πέτρα με ιερογλυφικούς χαρακτήρες, μερικές φορές μεταφρασμένες στα ελληνικά. Κάποιες μάλιστα έδειχναν να έχουν υποστεί θηλεμένη και συστηματική καταστροφή, με σφυροκοπήματα ή με τη σμίλη.

Τρεις πύλες έβγαζαν σε αυτή τη ροτόντα· οι δύο πλευρικές άνοιγαν πάνω σε μεγάλα κοιλώματα που είχαν αρχίσει να χαράζονται πάνω στο βράχο και πρέπει τελικά να είχαν εγκαταλειφθεί, αφού και η μία και η άλλη κατέληγαν, μετά από έναν

σύντομο διάδρομο, σε αδιέξοδο. Η κεντρική πύλη, μάλλον η πιο σημαντική, αφού υψωνόταν πάνω από τις άλλες με ένα πρόστωο που στην προμετωπίδα του ήταν ζωγραφισμένα πουλιά με ανθρώπινο κεφάλι, τα οποία παράσταιναν, σύμφωνα με τα αιγυπτιακά έθιμα, τις ψυχές των νεκρών, οδηγούσε σε μια μακρόστενη υπόστηλη αίθουσα. Η άκρη της χανόταν στο σκοτάδι, στις πλευρές της όμως υπήρχαν γύρω στα δώδεκα συμμετρικά ανοίγματα που οδηγούσαν, κατεβαίνοντας μερικά σκαλιά, σε ισάριθμες πανομοιότυπες κρύπτες. Εξαιρετικά φιλοτάβανες, είχαν σκαφτεί σε τετράγωνες, οριζόντιες φάτνες, τοποθετημένες η μία πάνω στην άλλη σαν κουκέτες, όπου καθεμία φιλοξενούσε και μια σαρκοφάγο. Αυτές οι φάτνες άλλωστε θα πρέπει αρχικά να ήταν κλεισμένες με ασβεστολιθικές πλάκες· μερικές από αυτές είχαν παραμείνει στη θέση τους, διακοσμημένες με ανάγλυφες γιρλάντες από άνθη και φυλλώματα, βαμμένες κόκκινες και μαύρες, με το όνομα και την ηλικία του νεκρού γραμμένα στο κέντρο και ακολουθούμενα, καμιά φορά, από έναν σύντομο επιτάφιο με περισσότερο ή λιγότερο λακωνική διατύπωση.

Βρισκόμασταν λοιπόν σε μια τεράστια υπόγεια νεκρόπολη, σαν αυτές από τις οποίες βρίθει ακόμα η Αλεξάνδρεια, με εκατοντάδες ή και χιλιάδες τάφους σε αυστηρή διάταξη, αλλά που τα πέτρινα φέρετρό του είχαν ήδη καταστραφεί από τις λεηλασίες και τις αρπαγές. Στα περισσότερα από αυτά το σκέπασμα είχε παραβιαστεί και το εσωτερικό ήταν άδειο. Αυτή η μεγάλη αίθουσα, που ο θόλος της ισορροπούσε πάνω σε δύο σειρές από κολόνες με κιονόκρανα σμιλεμένα σαν άνθη λωτού ή φύλλα ακάνθου, και που τη φωτίζε μόνο η λάμψη από τις λάμπες μας, που κι αυτές σιγόςβηναν, ήταν εντυπωσιακή τόσο για τον μνημειώδη χαρακτήρα του συνόλου όσο και για την απόλυτη σιωπή που βασιλεύε εκεί. Βρεθήκαμε να περπατάμε στις μύτες των ποδιών, σαν από ένα γελοίο αντανάκλαστικό, φοβούμενοι μήπως ο θόρυβος από τα βήματά μας ταράξει τον ύπνο όλων εκεί-

ων που κοιμόνταν ακόμη προφυλαγμένοι μέσα σε αυτό τον απέραντο τάφο ή μήπως ξυπνήσουμε κάποια τρομερή κρυφή δύναμη, ταγμένη στη φύλαξη των νεκρών και αποκοιμισμένη απλώς μέσα στο μισοσκόταδο εδώ και τόσες χιλιετίες...

Συνεχίσαμε το δρόμο μας. Τις αίθουσες που ήταν κτισμένες με διάφορους αρχιτεκτονικούς ρυθμούς, και όπου αναμιγνύονταν οι ελληνικές με τις αιγυπτιακές επιδράσεις, τις διαδέχονταν στενοί διάδρομοι ή κυκλικά κλιμακοστάσια που επέτρεπαν την πρόσβαση στα χαμηλότερα επίπεδα, στο βαθμό βέβαια που αυτά δεν είχαν κατακλυστεί από τα νερά. Προφανώς οι κατακόμβες αυτές θα πρέπει να είχαν κατασκευαστεί κατά τη διάρκεια πολλών αιώνων, αφού τα μέρη τους διέφεραν τόσο μεταξύ τους ως προς το στυλ και τη διακόσμηση. Μερικές αίθουσες είχαν διακοσμηθεί εξ ολοκλήρου με ζωφόρους και φεστόνια με ελληνορωμαϊκά μοτίβα, άλλες ήταν ζωγραφισμένες, με επίχρυσμα από στόκο ή αμμοκονίαμα, με πολύχρωμες τοιχογραφίες μυθολογικού περιεχομένου, που αναπαριστούσαν, για παράδειγμα, την ανάσταση του Οσίριδος, άλλες καλύπτονταν με μωσαϊκά που κατά τόπους είχαν διαλυθεί από την υγρασία, διέκρινε όμως ακόμη κανείς τις σιλουέτες των σκελετών να διασκεδάζουν με κούπες στο χέρι και κρανία στολισμένα με άνθη. Πιο σπάνια ήταν τα τελείως γυμνά ταφικά μνημεία που έφεραν μόνο αναθήματα από πηλό ή μάρμαρο, ανάμεσα στα κοιλώματα όπου αναπαύονταν τα πτώματα.

Ξαφνικά, στο γύρισμα ενός διαδρόμου, παγώσαμε από φόβο, όταν, στο αχνό φέγγος της λάμπας, ορθώθηκε μπρος μας, τεράστια και τρομακτική, η σκιά του θεού Ανούβιδος με το κεφάλι του τσακαλιού, που προέτασε ένα πόδι προς συνάντησή μας και τέντωνε οριζόντια τα χέρια σαν να ήθελε να μας κλείσει το δρόμο και να μας αρπάξει. Μπροστά μας έστεκε, σε φυσικό μέγεθος, το άγαλμα του Φρουρού του Άδη, Οδηγού των νεκρών και Κύριου της ταρίχευσης, του Ουπουάουτ, όπως τον ονόμαζαν οι Αιγύπτιοι, δηλαδή «Εκείνου που Ανοίγει τις Πόρτες». Πάνω

στο κεφάλι του ήταν στερεωμένος ο δίσκος του ήλιου, και τη μουσούδα του την είχε σπάσει κάποιος εικονοκλάστης, που είχε προφανώς συγκλονιστεί όπως κι εμείς από μια τέτοια παρουσία σ' αυτό το μέρος...

Στη διάρκεια των αιώνων πολλές θρησκείες φαίνεται πως διαδέχτηκαν εκεί η μία την άλλη. Διέκρινε κανείς ίχνη ελληνοαιγυπτιακής λατρείας της ελληνιστικής εποχής αλλά και ρωμαϊκής της αυτοκρατορικής περιόδου, κι ακόμη χριστιανικής που φαινόταν επιπρόσθετη στο σύνολο κι εύκολα αναγνωρίσιμη από το υβριδικό και άτονο στυλ της. Κάθε θρησκεία είχε διώξει την προηγούμενη από αυτά τα μέρη, δίχως άλλο για να αποθέσει τους δικούς της νεκρούς. Τα κομματιασμένα ή αναποδογυρισμένα αγάλματα και παγανιστικά ομοιώματα μαρτυρούσαν την κατάληψη κάποιων κομματιών του τάφου από χριστιανικές κοινότητες, οι οποίες είχαν αφήσει αναρίθμητες επιγραφές σε κόκκινη ώχρα και είχαν χαράξει παντού σταυρούς και το μονόγραμμα του Χριστού.

Εξερευνούσαμε ήδη πολλές ώρες αυτά τα μέρη όταν η πτώση της έντασης του φωτός σε μία από τις λάμπες μας μάς προειδοποίησε πως έπρεπε να σκεφτούμε πολύ γρήγορα την επιστροφή μας. Η αλήθεια είναι πως μας χρειάστηκαν πολλές μέρες για να κάνουμε συστηματικά το γύρο της μεγάλης νεκρόπολης και να φτιάξουμε έναν κατά προσέγγιση χάρτη της περιοχής.

Στο τέλος αισθανθήκαμε μια κόπωση μπροστά σ' αυτή την κατακόμβη, που τα ταφικά της μνημεία είχαν λεηλατηθεί από διαδοχικές γενεές τυμβωρύχων. Το σύνολο μαρτυρούσε μια αληθινή ερήμωση, όχι μόνο από τις αναρίθμητες ζημιές που είχαν προκληθεί, αλλά και από την πανταχού παρούσα υγρασία που κατέτρωγε τους τοίχους.

Ένα μέρος όμως, στο οποίο ξαναπέφταμε συνέχεια, τράβηξε την προσοχή μας. Η στοά που οδηγούσε σε μία από τις πιο απομακρυσμένες άκρες της κατακόμβης κατέληγε σε μια με-

γάλη κυκλική αίθουσα με διάμετρο περίπου δώδεκα ή και δεκαπέντε μέτρα. Το ταβάνι της το αποτελούσε μια μεγάλη ασβεστολιθική πλάκα που έσταζε σε ορισμένα σημεία και παρυσίαζε ανησυχητικές ρωγμές.

Αυτό που στην αρχή είχαμε εκλάβει ως αίθουσα, ήταν στην πραγματικότητα ένα τεράστιο πηγάδι χωρίς πάτο, γεμάτο με νερό, που έφτανε στο ύψος του τέταρτου σκαλιού μιας σκάλας που έδειχνε να κατεβαίνει σπειροειδώς κατά μήκος του τοίχου. Δεν μπορούσαμε να προχωρήσουμε πιο πέρα. Μια λεπτομέρεια όμως μας έκανε να ξαναγυρίσουμε στα βήματά μας: στην απέναντι πλευρά, μια πύλη που το κατώφλι της ήταν στο ίδιο επίπεδο με το νερό ξεχώριζε μέσα στη σκιά. Σε τι χρησίμευε άραγε; Διότι ακόμη και την εποχή που η νεκρόπολη δεν είχε ακόμη πλημμυρίσει, τίποτε δεν έδειχνε πως θα ήταν δυνατή η πρόσβαση σε αυτό το άνοιγμα. Πράγματι, ακόμη και αν προεκτείναμε νοητά τη σκάλα κάτω από την επιφάνεια του νερού, υπολογίζοντας το βαθμό της κλίσης της, ήταν εύκολο να συμπεράνουμε ότι δεν πρέπει να έφτανε στην απέναντι πλευρά, δηλαδή στην κάθετη προέκταση της πύλης, παρά έξι ή επτά μέτρα κάτω από αυτήν. Η σκάλα έδινε λοιπόν τη δυνατότητα να κατέβει κανείς στον πάτο του πηγαδιού και να φτάσει στα κατώτερα επίπεδα της κατακόμβης, πριν αυτή πλημμυρίσει, με κανένα τρόπο όμως δεν διευκόλυνε την πρόσβαση σε τούτο το άνοιγμα, που αρχικά πρέπει να έβγαζε στο κενό. Θα έπρεπε βέβαια να μπορούσε να φτάσει κανείς εκεί από κάποιο βοηθητικό υπόγειο που δεν φαινόταν από εδώ, ή με βάρκα, ή ακόμη και με ανεμόσκαλα. Αυτή η τελευταία υπόθεση, ανυπόστατη στην αρχή, μας φάνηκε τελικά η πλέον αληθοφανής αφού, κοιτάζοντας καλύτερα, ξεχωρίσαμε σιγά-σιγά μέσα στο σκοτάδι, πάνω από το υπέρθυρο, ένα ελαφρύ πέτρινο εξόγκωμα, που θα μπορούσε να κρατήσει μια τροχαλία.

Πάνω σε μια μονοκόμματα πέτρα που χρησίμευε ως κατώφλι, φαινόταν να έχει ξεχαστεί ένα αντικείμενο στρογγυλού

σχήματος, που δεν μπορούσαμε όμως να καταλάβουμε τι ήταν όπως και αν ρίχναμε το φως από τις λάμπες μας. Πράγμα που με ώθησε, αν και δεν υπήρχε καμία ελπίδα, να βγάλω τα παπούτσια μου και να κατέβω μερικά σκαλιά, φροντίζοντας να κρατιέμαι από τον τοίχο γιατί ήταν ιδιαίτερα γλιστερά και μουχλιασμένα. Η λάσπη που σήκωνα σε κάθε βήμα γρήγορα θόλωσε την επιφάνεια και, ενώ το νερό έφτανε ήδη μέχρι τη μέση των μηρών μου, δεν είχα προχωρήσει ούτε ένα μέτρο προς το άνοιγμα.

Αφού ξανανέβηκα κι έμεινα διστακτικός για πολλή ώρα, αποφάσισα, παρά τις διαμαρτυρίες του δόκτορα Γιασσίμ, που φώναζε ότι ήταν καθαρή τρέλα, να ξεντυθώ και να επιχειρήσω να φτάσω κολυμπώντας στην αντίπερα όχθη. Το νερό δεν ήταν κρύο, μα θα θυμάμαι πάντα, ανατριχιάζοντας κάθε φορά, την αηδία που κυρίευσε όλο μου το κορμί τη στιγμή που, με το νερό μέχρι τη μέση, ετοιμαζόμουν να βουτήξω. Απαλά, χωρίς να προκαλέσω το παραμικρό κύμα, κρατώντας τη λάμπα πάνω από το κεφάλι μου, αφέθηκα να γλιστρήσω, γεμάτος αποστροφή, μέσα σε αυτό το υγρό που έμοιαζε τόσο ρυπαρό. Με κάθε απλωτή, μου φαινόταν ακόμη πιο μαύρο και γλοιώδες, τόσο που χρειάστηκε να κάνω τρομερή προσπάθεια για να μη σκέφτομαι τίποτε και να ελέγξω αυτά τα κύματα τρόμου που ένιωθα να ανεβαίνουν μέσα μου και να με παγώνουν από την κορφή ως τα νύχια. Αρνιόμουν να φανταστώ, έστω και για μια στιγμή, τι μπορούσε να υπάρχει από κάτω μου: ίσως ένας λάκκος με πτώματα σε αποσύνθεση... Γιατί σε αυτό τον τόπο του θανάτου, έπρεπε να αποδεχτώ το γεγονός ότι το νερό δεν μπορεί παρά να ήταν γεμάτο από ύπουλες λύμφες, μολυσμένο απ' όλα εκείνα τα υγρά που βγαίνουν από τη σήψη χιλιάδων πτωμάτων, ίδια όπως θα πρέπει να είναι και τα βαριά, μαύρα νερά των ποταμών που λέγεται ότι ζώνουν την Κόλαση. Μήπως πήγαινα να πέσω ξαφνικά στα δόντια κάποιου τέρατος που θα ξεπήδαγε από την άβυσσο ή να πιαστώ από τη φτέρνα στη μέγγενη κανενός κοκ-

καλιάρικου και αποσαρκωμένου χεριού; Η φαντασία μου οργιάζε, κι έπρεπε να λογιευτώ και να κρατήσω την ψυχραιμία μου για να μη λυγίσω κι αρχίσω να ουρλιάζω, μ' όλο που τόσες φορές μπήκα στον πειρασμό. Σαν αντίδοτο στο φόβο, συγκεντρώνομαι όσο καλύτερα μπορούσα στο κολύμπι, κρατώντας το κεφάλι έξω από το νερό και τα χείλια σφιγμένα, έτσι ώστε καμιά σταγόνα από αυτό το σαπισμένο υγρό να μη φτάσει στο στόμα μου από απροσεξία.

Στο τέλος αυτής της διαδρομής, που μου φάνηκε ατέλειωτη, στηρίχθηκα στο πεζούλι και βγήκα με ανακούφιση από το νερό. Στραγγίζοντας τα ρούχα μου και κοιτώντας αυτή τη σχεδόν στιλβωμένη επιφάνεια που είχε ξαναβρεί την αρχική της ακινησία, έμεινα κατάπληκτος γιατί διαπίστωσα πως, αντίθετα απ' ό,τι περίμενα, το νερό είχε εξαιρετική διαύγεια, τόσο που θα νόμιζε κανείς ότι έβγαινε από μια υπόγεια πηγή ή ακόμη από τη ρωγμή κάποιας δεξαμενής. Σκύβοντας πάνω από την επιφάνεια, και καθώς οι ακτίνες της λάμπας μου διείσδυσαν βαθιά μέσα στο διάφανο νερό, μου φάνηκε πως διέκρινα την κανονική σκιά της ελικοειδούς σκάλας που χανόταν στα βάθη του πηγαδιού.

Περιμάζεψα το στρογγυλό και πλακουτσωτό αντικείμενο που είχε τραβήξει την προσοχή μας και κατάλαβα πως επρόκειτο για μια δερμάτινη ασπίδα, με ενίσχυση από μέταλλο. Φαγωμένη από παντού, ήταν τρύπια και σαν ξεσχισμένη στη μέση, με τις άκρες της κι αυτές σκευρωμένες. Το δέρμα ήταν τραχύ και κουρελιασμένο, και όπου κι αν ακουμπούσα το δάχτυλο σκίζόταν σαν γκοφρέ χαρτί κακής ποιότητας. Από την άλλη πλευρά του νερού διέκρινα την ανήσυχη και εύθραυστη φιγούρα του δόκτορα Γιασσίμ, που προσπαθούσε να δει τι έκανα τείνοντας τη λάμπα προς το μέρος μου· τόσο απόμακρος έξαφνα, μέσα στην άλω της, έμοιαζε με λησμονημένο φάντασμα, μια παρουσία από άλλο κόσμο.

Ξαναπήρα τη λάμπα μου και, ρίχνοντας το φως της μπρο-

στά, ακολούθησα έναν στενό διάδρομο που κατέληγε σε μια αίθουσα μεγάλων διαστάσεων σκεπασμένη από ένα θόλο με φανώματα. Όπως και σε όλες τις άλλες αίθουσες, υπήρχαν σε κάθε πλευρά είσοδοι ταφικών κρυπτών, όμως, ανάμεσα σε αυτά τα ανοίγματα, που ήταν αρκετά φαρδιά ώστε να μπορεί κανείς να γλιστρήσει μέσα τους με το πλάι, είχαν σκάψει πάγκους μέσα στο βράχο, όπου μπορούσαν να τοποθετηθούν πλαγιασμένοι ένας ή και δύο άνθρωποι και όπου αρχικά θα πρέπει να υπήρχαν στρώματα και μαξιλάρια. Απέναντι σε καθένα από αυτά τα ανάκλιτρα, στο κέντρο δηλαδή της αίθουσας, βρισκονταν ξύλινα τραπέζια, όλα ξεχαρβαλωμένα κι αναποδογυρισμένα το ένα πάνω στ' άλλο, τα οποία με το παραμικρό άγγιγμα κατέρρεαν επιτόπου και γίνονταν σκόνη. Όλα οδηγούσαν στην υπόθεση πως βρισκόμουν σε μια *cella memoriae*, μια αίθουσα συμποσιών δηλαδή, όπου, σύμφωνα με την παγανιστική παράδοση, γίνονταν τα επιμνημόσυνα γεύματα στη μνήμη των νεκρών. Όλα όμως ήταν άνω κάτω, σαν να είχε διακοπεί το φαγοπότι ξαφνικά από την απότομη εισβολή οπλισμένων συμμοριών ή από τυμβωρύχους που είχαν έρθει με σκοπό να λεηλατήσουν μια και καλή αυτά τα μέρη. Ακόμη και τα αγάλματα που κοσμούσαν ορισμένα σημεία της αίθουσας τα είχαν ρίξει από το βάθρο τους στο έδαφος· δεν έμεναν παρά μόνο μερικά σπασμένα κομμάτια. Εδώ και κει διέκρινε κανείς το τόξο μιας μύτης, τους κυματισμούς μιας κόμης ή το χέρι κάποιου θεού που είχε παραμείνει ανέπαφο και έδειχνε τώρα την ίδια του την καταστροφή. Το πλακόστρωτο ήταν γεμάτο από κάθε λογής θρύψαλα, κομμάτια ξύλου, συντρίμματα όλων των ειδών, σπασμένα πιατικά και κεραμικά, όλα σ' ένα σωρό που το θέαμά του ήταν αρκετό για να καταλάβει κανείς τη βία που είχε προηγηθεί.

Προχωρώντας προς το βάθος της αίθουσας, είδα πως τα τοιχώματα ήταν καλυμμένα με πολύχρωμες ζωγραφίες που παρίσταναν διάφορα μυθολογικά πρόσωπα, ανάμεσα στα οποία ξεχώριζε ένας άντρας μεγάλου αναστήματος, ντυμένος με λευκό

φόρεμα, ο οποίος παρουσιαζόταν στις κυριότερες φάσεις της ζωής του, αλλά ήταν δύσκολο να αντιληφθεί κανείς το νόημά τους γιατί τα χρώματα ήταν ξεθωριασμένα. Κάποια κομμάτια μάλιστα από το επίχρισμα είχαν ήδη ξεκολλήσει και, σε άλλα σημεία, ήταν πολύ κατεστραμμένα από τις μουντζούρες και τις βρομιές. Γύρω-γύρω στην αίθουσα και στο ύψος των εγχοπών που είχαν χαραχτεί στην πέτρα για την τοποθέτηση δαυλών, βρισκόταν μια μωσαϊκή φρίζα με γεωμετρικά μοτίβα, που δεν ήταν άλλα από τα κύρια κανονικά πολύγωνα: ένα από αυτά, η πεντάλφα, επανερχόταν σε κανονικά διαστήματα και, χάρη στον πλούτο της διακόσμησης που το περιστοίχιζε, έμοιαζε με έμβλημα ή με αναγνωριστικό σημάδι μιας λίγο-πολύ παράνομης κοινότητας, που ορισμένες ενδείξεις οδηγούσαν στην υπόθεση ότι ήταν πυθαγόρειας προέλευσης.

Στο βάθος αυτή η κρύπτη τελείωνε σε μια ημικυκλική αψίδα με δύο στύλους στις πλευρές της και ένα κυψελοειδές ημιθόλιο σε μορφή όστρακου. Στο κέντρο αυτού του χώρου βρισκόταν μια βαριά σαρκοφάγος από κόκκινο φαμμίτη διακοσμημένη με ανάγλυφα και, στις τέσσερις γωνίες της, με εναλλασσόμενα προσωπεία της Μέδουσας και του Σειληνού. Οι πλευρές της ήταν χωρισμένες σε φατνώματα, και στο καθένα είχαν χαραχτεί σκηνές από τη ζωή ενός προσώπου, το οποίο ήταν προφανώς το ίδιο με αυτό των τοιχογραφιών. Το σκέπασμα είχε αποσφραγιστεί και τραβηχτεί λίγο στα πλάγια, γι' αυτό και μία από τις γωνίες του ήταν σπασμένη. Το φέρετρο, βεβηλωμένο απ' ό,τι φαινόταν, είχε απομείνει άδειο.

Το πιο παράδοξο, κατά την άποψή μου, βρισκόταν στον τοίχο του βάθους, μια απεικόνιση εννέα σημείων ιδίου μεγέθους, τα οποία είχαν τοποθετηθεί κυκλικά γύρω από μια απλή τελεία που έμοιαζε με μικροσκοπικό ρόμβο περιτριγυρισμένο από ακτίνες. Αυτά τα σύμβολα είχαν χαραχτεί πάνω στην πέτρα και μετά γυαλιστεί, ίσως δε να είχαν ζωγραφιστεί στη συνέχεια ή να είχαν καλυφθεί με φύλλα χρυσού, από τα οποία

βέβαια δεν έμενε πλέον κανένα ίχνος. Θα μπορούσα να είχα χαρακτηρίσει αυτά τα σημάδια «καβαλιστικά» –επειδή γνώριζα τον σημαντικό ρόλο που είχε διαδραματίσει στην Αλεξάνδρεια η εβραϊκή κοινότητα– αν δεν αναγνώριζα ευθύς τους εννέα αραβικούς αριθμούς, που ήταν βέβαια σχεδιασμένοι στην πρωταρχική μορφή τους, αλλά εύκολα μπορούσε κανείς να τους εντοπίσει. Εν τω μεταξύ, όπως παρουσιάζονταν, φαινόταν να διαθέτουν μια δύναμη που ξεπερνούσε την απλή πραγματικότητα τους και τους εξύψωνε στην κατάσταση μιας σχεδόν μαγικής και, θα 'λεγε κανείς, ιερής παρουσίας. Η ανάγλυφη μορφή τους που, στη λάμψη της λάμπας, φαινόταν σαν να βγαίνει και να αποκόβεται από τον τοίχο, τους προσέδιδε μια κινητικότητα και μια ανεξαρτησία που τόνιζαν ακόμη περισσότερο τη συμβολική αξία με την οποία έμοιαζαν να έχουν φορτιστεί, τόσο που τους έκαναν να φαίνονται σαν αντικείμενα αληθινής λατρείας και σεβασμού.

Πισοπατώντας για να μπορέσω να τους δω καλύτερα από πιο μακριά, σκόνταφα πάνω σε κάτι που στην αρχή το πήρα για κομμάτια ξύλου και στη συνέχεια αποκαλύφθηκε πως ήταν σκορπισμένα κόκκαλα, εύθραυστα σαν στάχτη, αφού στο πρώτο άγγιγμα γίνονταν θρύψαλα. Πιο μακριά, σε μια γωνία, είχε κυλήσει ένα κρανίο με ένα βαθύ χτύπημα στο πάνω του μέρος που, μόλις το πήρα στα χέρια μου, χωρίστηκε στα δύο κατά μήκος της ρωγμής, με ένα ελαφρύ τρίξιμο. Όλα έδειχναν πως εδώ είχε γίνει σκληρή μάχη. Όπως επιβεβαιώθηκε στη συνέχεια, αυτό το μέρος ήταν το τελευταίο καταφύγιο μιας παγανιστικής σέκτας που είχε διωχθεί στα μέσα της χριστιανικής εποχής και στο τέλος είχε οριστικά εξολοθρευτεί.

Σε λίγο σκέφτηκα πως έπρεπε να ξαναβρώ το σύντροφό μου· το κρύο τούτου του μέρους είχε αρχίσει να με βαραίνει. Ξαναμπήκα στο νερό αθόρυβα. Ο δόκτωρ Γιασσίμ στεκόταν ακίνητος, ακουμπισμένος σε μια κολόνα, με τη λάμπα στο πλάι του, στραμμένος προς την πιο σκοτεινή πλευρά της στοάς

απ' όπου είχαμε μπει, κοιτάζοντας επίμονα μέσα στο σκοτάδι, λες και από την τόση μοναχική αναμονή σ' αυτό το απαίσιο μέρος είχε αφεθεί άθελά του να τον κυριεύσει ένα δέος ή να τον συνεπάρει ο φόβος μήπως δει να ξεπροβάλλει και να έρχεται καταπάνω του αυτή η καταχθόνια μορφή που αναπόφευκτα γεννούσαν οι σχιές.

Τις επόμενες μέρες επιστρέψαμε για να ολοκληρώσουμε την εξερεύνησή μας. Αυτή τη φορά είχαμε και μια μικρή, διθέσια φουσκωτή βάρκα για να διευκολύνουμε το πέρασμά μας. Ψάξαμε κάθε γωνία με την ελπίδα ότι θα βρίσκαμε ένα επιπλέον στοιχείο που θα μας επέτρεπε να στηρίξουμε τις υποθέσεις μας. Όταν φτάσαμε στον τελευταίο από τους πλάγιους θαλάμους, κατάλαβα πως, μπαίνοντας εδώ, δεν είχα ως τώρα δώσει ιδιαίτερη προσοχή σε αυτό τον αποτραβηγμένο και σχετικά βαθύ χώρο που ανοιγόταν πάνω από το υπέρθυρο κάθε πόρτας. Όταν συνειδητοποιήσα ότι αυτός που κοιτούσα εκείνη τη στιγμή ήταν άδειος, κάτι με έκανε να θυμηθώ πως δεν ήταν όλοι έτσι. Πολύ θολά, είχα διατηρήσει στη μνήμη την αόριστη εντύπωση ότι κάποια στιγμή είχε πάρει το μάτι μου –χωρίς όμως να σταθεί– ένα πράγμα ογκώδες, που μου ήταν αδύνατο τώρα να προσδιορίσω το σχήμα του.

Ξανάκανα λοιπόν τη διαδρομή προς την αντίθετη κατεύθυνση και, πράγματι, στον πρώτο δεξιά από τους νεκρικούς θαλάμους ανακάλυφα κρυμμένη πάνω από την πόρτα μια μεγάλη υδρία από πορφυρίτη με δύο χερούλια σε σχήμα φιδιού, που όρθωναν μπροστά το κεφάλι τους, επιφορτισμένα καθώς ήταν, σύμφωνα με την αιγυπτιακή παράδοση, να προστατεύουν το νεκρό. Αυτή η υδρία θα μπορούσε να περιέχει στάχτες, ή αλλιώς να χρησιμεύει σαν δοχείο για τα υλικά της μουμιοποίησης. Σκαρφαλώνοντας από τα πλάγια και πατώντας πάνω σε διάφορες σαρκοφάγους τοποθετημένες η μια πάνω στην άλλη μέσα στο θολωτό τους κελλί, κατάφερα να φτάσω μέχρι το ύψος της υδρίας. Παραμερίζοντας το τεράστιο σκέπασμα, που λίγο έλειψε

να με παρασύρει στην πτώση του, πέρασα στα τυφλά το χέρι μου από το άνοιγμα και ψηλάφισα το εσωτερικό της. Η υδρία ήταν άδεια, αλλά αμέσως έπιασα στα δάχτυλά μου ένα μεγάλο ρολό και το τράβηξα έξω. Ήταν από χοντρό μαύρο δέρμα, αλειμμένο με άφθονο λίπος που είχε ξεραθεί και κλεισμένο με ένα καπάκι, σαν κουτί. Επιστρέφοντας στη μεγάλη αίθουσα, φώναξα τον δόκτορα Γιασσίμ και, μαζί, βαλθήκαμε να το ανοίξουμε με κάθε προφύλαξη. Κάθε είδους έγγραφα, επιστολές, χειρόγραφα από πρώτο χέρι ή αντίγραφα σε πάπυρο, ήταν τυλιγμένα το ένα μέσα στο άλλο, σε ένα συμπαγές και εύθραυστο σύνολο. Προφυλαγμένα από τον αέρα και την υγρασία, διατηρούνταν τα περισσότερα σε άριστη κατάσταση, εκτός από μερικά που έμοιαζαν φθαρμένα εξαρχής...

Έτσι λοιπόν, χωρίς καν να το ελπίζουμε, είχαμε βάλει στο χέρι αληθινά αρχεία. Όταν επιστρέψαμε, χρησιμοποιήσαμε κρυφά το εργαστήριο της πανεπιστημιακής βιβλιοθήκης για να επεξεργαστούμε με παραφίνη όσα χειρόγραφα μπορούσαν να διατηρηθούν και να φωτογραφίσουμε τα υπόλοιπα πριν ξεθωριάσουν τελείως ή γίνουν σκόνη. Στη συνέχεια αρχίσαμε να καταγράφουμε και να μεταφράζουμε τα κείμενα το κύριο μέρος των οποίων αποτέλεσε το υλικό αυτού του βιβλίου. Έτσι μπόρεσαμε να αποκαταστήσουμε με αρκετές λεπτομέρειες την ιστορία της σέκτας που, για περισσότερη ευκολία, θα ονομάσουμε «Λάτρεις του Μηδενός».

Στα κείμενα που είχαν κλείσει σε αυτό το ρολό, τα μέλη της σέκτας είχαν προσπαθήσει να συγκεντρώσουν όλες τις πιθανές πηγές του δόγματός τους για πάνω από μία χιλιετία – από τον Πυθαγόρα (6ος αιώνας π.Χ.) μέχρι την κατάληψη της Αλεξάνδρειας από τους Άραβες (7ος αιώνας μ.Χ.): έγγραφα, επιστολές ιδιωτών, φανταστικές βιογραφίες, κριτικές μελέτες, κεφάλαια από μαθηματικές εργασίες, εξηγήσεις και συμπιλήματα, σχόλια διάφορα, που λίγο-πολύ πρέπει να χρησί-

μευαν ως βασικές αναφορές για τα πιστεύω τους ή να επιβεβαίωναν τη δική τους ερμηνεία του κόσμου.

Επιλέξαμε λοιπόν να ταξινομήσουμε χρονολογικά αυτά τα ευρήματα, με βάση ό,τι μπορούσαμε να γνωρίζουμε γι' αυτά, ώστε να προσπαθήσουμε να αποκαταστήσουμε την πρωτοτυπία αυτής της σκέψης, δείχνοντας τόσο τη λογική όσο και τη συνέχειά της. Έτσι, στις σελίδες αυτού του βιβλίου, θα βρει κανείς κείμενα ενίοτε πολύ γνωστά, που έχουν γνωρίσει αναρίθμητες μεταφράσεις, αλλά εμφανίζονται ίσως εδώ με κάποιες παραλλαγές· άλλα, πιο σπάνια, ανέκδοτα τα περισσότερα, που η αυθεντικότητά τους είναι πέρα από κάθε αμφιβολία· κι άλλα για τα οποία, αντιθέτως, πολλές φορές είναι δύσκολο να αποφανθεί κανείς.

Είναι γεγονός ότι στον προσεκτικό αναγνώστη τούτη η αφήγηση μπορεί να μη φανεί απολύτως συνεκτική, ούτε σύμφωνη πάντα με την ιστορική αλήθεια ή με την εντύπωση που είχε διαμορφώσει γι' αυτήν. Η αιτία είναι ασφαλώς ότι ορισμένα από αυτά τα κείμενα έχουν μεταγραφεί σε περιόδους αναταραχής, αν κρίνει κανείς από τη βιαστική και απρόσεκτη γραφή τους, από αντιγραφείς όχι και τόσο ευσυνειδήτους, αν όχι τυφλωμένους από το πάθος τους να ευθυγραμμίσουν το περιεχόμενο των χειρογράφων με την ορθόδοξη άποψη που πρέσβευε η σέκτα στη μία ή την άλλη ιδιαίτερα δύσκολη στιγμή της ιστορίας της. Πόσο μάλλον που, καθώς αυτή η σέκτα αναγκάστηκε επανειλημμένα να περάσει στην παρανομία για να συνεχίσει τις τελετουργίες της, μας λείπουν στοιχεία για να γεφυρώσουμε περιόδους γνωστές σ' εμάς, που συχνά όμως απέχουν μεταξύ τους έναν ή δύο αιώνες.

Χρειάζεται λοιπόν προσοχή, κι εμείς οι ίδιοι δυσκολευτήκαμε σε ορισμένα σημεία να διακρίνουμε την αλήθεια από το ψέμα. Πάντως αυτό που είναι σίγουρο είναι ότι καθένα απ' αυτά τα κείμενα εντάσσεται σε ένα πλαίσιο συμφραζομένων που δεν επιδέχεται καμία αμφισβήτηση. Στις περισσότερες περι-

πτώσεις επαληθεύσαμε ως και την παραμικρή λεπτομέρεια και, αν κάπου υπάρχουν αντιφάσεις ή λάθη, μας ήταν πολύ δύσκολο να τα διακρίνουμε. Γι' αυτό όμως φροντίσαμε να προτάξουμε σε όλα τα ευρήματα που παρουσιάζονται εδώ ένα μικρό εισαγωγικό σημείωμα, έτσι ώστε να συνδέσουμε το ένα με το άλλο, να τα τοποθετήσουμε στο ιστορικό τους πλαίσιο από φροντίδα για τον μη ενημερωμένο αναγνώστη ή γι' αυτόν που δεν θυμάται καλά τα γεγονότα του παρελθόντος, τέλος δε, να εκτιμήσουμε το βαθμό αυθεντικότητάς τους, να υπολογίσουμε τη χρονολογία τους και να σημειώσουμε τα κυριότερα απ' όσα γνωρίζαμε για τη σύνθεση του κειμένου ή για τον πιθανολογούμενο συγγραφέα του.

Επιπλέον, για να διασφαλίσω την κατανόηση μιας τέτοιας αφήγησης και να κάνω αισθητή την ενότητά της, πήρα την πρωτοβουλία, χωρίς ποτέ όμως να αλλοιώσω κάτι στο σύνολο, να συμπληρώσω ορισμένα κενά ή άλλες φανερές ελλείψεις με περιγραφές από τοιχογραφίες ή ανάγλυφα σαρκοφάγων που βρέθηκαν στο ίδιο μέρος, όπως επίσης και με αποσπάσματα από έργα γεωγράφων, ιστορικών και μαθηματικών, αρχαίων και συγχρόνων. Κάπου μάλιστα χρησιμοποίησα και αναφορές από αρχαιολογικές ανασκαφές που φώτιζαν και επιβεβαίωναν ξαφνικά ένα γεγονός εκ πρώτης όψεως απίθανο, το οποίο χωρίς αυτές θα έμοιαζε σκέτη φαντασιοκοπία.

Δεν θα παραλείψουμε βέβαια να αναφερθούμε στο εξαιρετικό εύρημα που συνιστά το πλήρες ημερολόγιο το οποίο κράτησε μέχρι τέλους ο Θεοκριτίας ο Απάμειος, τελευταίος γραφέας της σέκτας. Τούτος βάλθηκε να περιγράψει πώς δάσκαλοι και μαθητές, δεχόμενοι την επίθεση των φανατισμένων χριστιανών που είχαν καταφέρει με ένα τολμηρό στρατήγημα να διεισδύσουν στο κρησφύγετό τους, πολέμησαν σώμα με σώμα για να υποκύψουν τελικά στην αριθμητική υπεροχή των εισβολέων. Θα πρέπει να υποθέσουμε πως μόνο in extremis μπόρεσε ο Θεοκριτίας να προσθέσει το δικό του κείμενο στα αρχεία της

σέκτας, τη φύλαξη των οποίων είχε αναλάβει, και να τα ρίξει όλα μαζί στην υδρία από πορφυρίτη.

Με αυτή τη συναρπαστική και δραματική διήγηση θα κλείσει μια από τις πιο τρομερές πνευματικές εποποιίες της ιστορίας της ανθρωπότητας. Με όλες τις μαθηματικές, θρησκευτικές και φιλοσοφικές συνέπειες που είχε, η ανακάλυψη, μετά από μια αργή διαδικασία συνειδητοποίησης, ενός αριθμού που είναι το σύμβολο ακριβώς της μη ποσότητας, και επομένως του κενού, η αναπαράσταση της ίδιας της απουσίας αριθμού –δηλαδή του μηδενός– αποτελεί αληθινή επανάσταση της σκέψης, όπως μαρτυρούν αυτά τα κείμενα, όπου βλέπει κανείς να εναλλάσσονται ο ασκητισμός, η οδύνη και η έκσταση, ο σπαραγμός της αμφιβολίας και η θέληση να φτάσει κανείς στο βάθος των πραγμάτων και, αν τέτοια είναι η έκβαση, στο τίποτα.

Υ. Γ. Ο δόκτωρ Γιασσίμ, που στο μεταξύ απεβίωσε, με είχε βάλει να του υποσχεθώ ότι δεν θα αποκάλυπτα τίποτα σχετικά με το άνοιγμα και τη θέση της μεγάλης κατακόμβης. Κράτησα το λόγο μου –από σεβασμό άλλωστε προς τη χήρα του– αφού όλες οι λεπτομέρειες που τον αφορούν, ακόμη και το όνομά του, φρόντισα να δοθούν φυσικά παραποιημένες.

Θα πρέπει ωστόσο να πω ότι, αν συνέχισα να χρησιμοποιώ τον τύπο εμείς σ' όλη αυτή την εισαγωγή καθώς και στις σημειώσεις που θα ακολουθήσουν, είναι μάλλον από συνήθεια και από σύμβαση. Διότι, αν δεσμεύομαι από το μυστικό σ' ό,τι αφορά τα υλικά που ανέφερα παραπάνω, τίποτε δεν με εμποδίζει αντίθετα –εκτός από την πικρία και τη λύπη– να αποκαλύψω ότι μέχρι το θάνατό του, και αφού συνεργάστηκε για ένα σύντομο διάστημα, ο δόκτωρ Γιασσίμ έκανε τα πάντα για να παρακωλύσει τις εργασίες μας και να εμποδίσει τη δημοσίευσή τους. Ήταν κόπτης κατά το θρήσκευμα, και για τον απλό αυτό λόγο, τον κατ' εμέ ελάχιστα αποδεκτό και ελαφρώς γελοίο, αρνήθηκε

τελικά να συμμετάσχει περισσότερο σε ένα εγχείρημα μέσα από το οποίο έβλεπε να καταγγέλλονται, καθώς προχωρούσαμε στη μετάφραση ορισμένων κειμένων, οι συστηματικές βιαιοπραγίες που διέπραξαν οι χριστιανοί, ανάμεσα στον 4ο και 7ο αιώνα μ.Χ., εις βάρος των ελλήνων και παγανιστών φιλοσόφων, οι οποίοι καταδικάστηκαν έτσι, με την εξάπλωση της κυρίαρχης πίστης, σε σταδιακό αφανισμό.

